

Dževad MIDŽIĆ:

U NAPREDNOM OMLADINSKOM POKRETU

Zahvaljujući Esadu, starijem bratu, vrlo rano sam se opredelio za napredni omladinski pokret. Bilo je to još u V razredu gimnazije kada sam učestvovao u manifestaciji omladine. Bio je to štrajk protiv profesora koji su se držali neprijateljski. Ova aktivnost postaje sve češća i izraženija u VII razredu gimnazije, kada sam zbog dijeljenja letaka koje je Esad ilegalno poslao 1939. ili 1940. bio uhapšen sa Tonom Atrićem, djakom VIII razreda gimnazije i Esadom Kapetanovićem, tada studentom. Ostali smo oko mjesec dana u zatvoru. Tone Atrić, pošto je bio u završnom razredu gimnazije, mogao je da maturira, a ja sam izbačen iz škole s tim da VIII razred mogu nastaviti u drugoj gimnaziji. Poslije toga sam završio VIII razred u Banjoj Luci. Završni razred gimnazije položio sam i maturirao neposredno pred okupaciju naše zemlje.

Dvije do tri godine prije rata, odnosno pred rat /1938, 1939, 1940 i 1941./, prijedorska gimnazija imala je oko 1.000-1.200 djaka. Zahvaljujući starijoj generaciji, u to vrijeme studenata, u gimnaziji je počeo napredni omladinski pokret. Među ovim studentima zapažaju se Slobodan Marjanović, Esad Midžić, Rajko Radetić, Esad Kapetanović, Rađe Bašić, istina nešto mlađji, Joco Marjanović i još neki. Ova generacija studenata imala je znatnog uticaja na srednjoškolsku omladinu prijedorske gimnazije. Otuda je prijedorska gimnazija, zahvaljujući ovim studentima i jednom broju naprednih profesora, brzim koracima pristupala naprednom antifašističkom omladinskom pokretu,

iake je u to vrijeme mali broj članova SKOJ-a.

Grupa mladih studenata, među kojima su se posebno isticali Slobodan Marjanović, Esad Midžić i Esad Kapetanović, sin Alibegov, za nas mladje bila je uzor i ideal, pa je vršila jak uticaj na naše opredjeljenje. U to vrijeme se dijelila i čitala literatura, naročito beletristika, koju je štampao "Nolit", zatim ilegalni partijski listovi, "Borba", razni proglašci, letci i sl. Sve smo to ilegalno dobijali preko starijih drugova, pa smo se na razne načine upoznavali sa tom literaturom, a čitali smo po grupama, individualno i kako smo stigli. Kako su naši drugovi studirali u Beogradu, obično smo literaturu dobijali iz Beograda.

Postojali su i drugi vidovi naše aktivnosti, kroz kulturno umjetničko društvo "Zmijanje", čiji je predsjednik Duško Četić saradjivao sa našim drugovima. Mnogi od nas bio je učlanjen u organizaciji "Soko", ali bez obzira na njegovu prorežimsku tendenciju mi smo stvarali i ovdje svoj uticaj. U gimnaziji u Prijedoru postojalo je literarno udruženje "Petar Kočić" preko koga se također vršio uticaj, zatim smo se individualno povezivali sa omladinom. Ja sam se lično povezivao sa muslimanskom omladinom u dijelu Prijedora zvanom Grad Zagrad, preko Bereka, jer su ovdje pretežno nastanjene radničke porodice i uglavnom se nalazila radnička omladina. Šenska omladina, obzirom na uslove pod kojima je živjela i odgajana, bila je konzervativna pa je trebalo pronaći najpodesniji način da se utiče na tu omladinu.

Pored uticaja koje je vršila grupa studenata, a kasnije i srednjoškolska omladina iz gimnazije, bilo je uticaja i djaka koji su došli u gimnaziju iz Banje Luke i Bihaća, jer su zbog svoje napredne opredjeljenosti i aktivnosti izbačeni iz

tamošnjih gimnazija. Koliko se sjećam, tu su bili Slobodan Macura, brat Filipa Macure koji je kao napredan student obješen na Terazijama u Beogradu i sa kojim su saradjivali Esad Midžić, Braco Petkonjak /ubijen 1941./, Mirko Turić, Mirko Turčić, Josip Kralj, Hrabar, Fazija Omanović i Mirko Vranić, iz Sanskog Mosta. Iz Ljubije je bio Antonović, koji je ubijen 1942. To su djaci i studenti koji su radili u naprednom omladinskom anti-fašističkom pokretu.

Tako je na gimnaziji, neposredno pred rat razvijen omladinski pokret. Masovnije se uvlačilo omladince i omladinke preko igranki, zatim smo sa njima odlazili na čitalačke grupe, priredjivali izlete i svakodnevno se omasovljavao omladinski pokret.

Koliko je bio masovan i jak omladinski pokret govore i manifestacije koje je organizovao Mjesni komitet protiv rata i za savez sa Sovjetskim Savezom. U njima je učestvovao veliki broj srednjoškolske i radničke omladine, medju kojom je istaknuto mjesto zauzimao Ilija Stojanović.

Ideja bratstva i jedinstva kod nas je igrala veoma značajnu ulogu. Posebno je značajno da nam socijalna pripadnost nije predstavljala nikakve prepreke, jer smo se naprotiv vrlo često nalazili sa radničkom i zanatskom omladinom, koja je radila protiv brojnih privatnika prijedorske čaršije. Isto tako dali smo mnogo značaja prodiranju medju muslimansku omladinu, naročito ženeku, koja nije bila školovana, jer joj škola nije bila dostupna. Sjećam se da sam Besimi Burazorović davao literaturu, koju bi ona na noćnim sijelima čitala ženskoj omladini. Ona je bila pismena i vrlo aktivna djevojka pa je mogla da proširi krug interesovanja medju omladinkama, koje su se kasnije i

aktivirale na pomoći i saradnji sa pokretom.

Nalazili smo i aktivirali djevojke koje su pohađale domaćinsku školu u Prijedoru. Tu su bile Marija i Mira Kaus, sestre, Slovenke, koje su živjele u Prijedoru. Bilo je još djevojaka /Bora Batos i druge/. Stvarali smo jezgra preko kojih smo širili krug među omladinom. Inače, daleko lakše nam je bilo djelovati među srednjoškolskom omladinom putem literarnog udruženja, raznih načina sastajanja i sl. nego među ostalom omladinom. Posebno smo se orijentisali prema radničkoj omladini pa smo iznalazili oblike preko kojih bismo se približili ovoj omladini /pjevački horovi, kulturno udruženje "Zmijanje"/. Tako smo dočekali okupaciju.

Desio se nagli preokret i brzi slom bivše Jugoslavije. Rat je počeo 6. aprila 1941. na Uskrs, a već 12. aprila nastupila je kapitulacija. Zatekao sam se u Prijedoru. Gimnazije i druge škole, bile su raspuštene krajem marta, poslije demonstracija u Beogradu. Bilo je jasno već tada da nam prijeti opasnost od fašizma, i da sa time treba računati. Takva su bila i partijska predviđanja i direktive koje su prenosili Slobodan Marjanović, Esad Midžić i drugi stariji drugovi, koji su ovamo upućeni kao članovi partije ili SEOD-a.

Prvih dana poslije okupacije nastupilo je teško iskušenje. Od generacije omladinaca i omladinri sa kojima smo do nedavno mogli razgovarati otvoreno, izvjesten broj se odvojio. Neki su postali pasivni, drugi kolebljivi, dok je neznatan broj pristupio ustaškom pokretu, organizaciji ustaške mladeži. Mi jedan od naših aktivista, naših simpatizera, koji su se isticali kao napredniji nije se našao na strani neprijatelja. Međutim, došla je veoma teška situacija za rad, pa je bilo nesnalažljivosti.

Bilo je i takvih koji su se našli na strani pokreta, iako se kroz školovanje nisu politički opredijelili /Mirko Vavra i njegova sestra/. Međutim, neki raniji "Ljotićevci" su otišli u partizane, a neki naši simpatizeri nisu pristupili pokretu. Kao što sam rekao došlo je do podjele i jasnije diferencijacije.

Sada smo se kod kuće našli starija braća Husain, Kroat, jač, Esad, student prava, ja i mlađji brat Zijad, i ostala braća i sestre, koji su još djeca. Nas starije su počeli da pozivaju da pridjemo ustaškom pokretu, ustaškoj mladeži, obećavajući nam izvjesno dužnosti i sl. Kako je Esad bio najupućeniji šta treba raditi, on je ispred nas objasnio da mi želimo nastaviti studije i školovanje da ne možemo u isto vrijeme da se politički angažujemo. To nam je bio jedini način da izbjegnemo angažovanje u ustaškoj mladeži.

U to vrijeme počelo je i mnogo više angažovanje i okupljanje napredne omladine, što su uglavnom organizovali stariji drugovi, komunisti: Slobodan Marjanović, Esad Midžić, porodica Stojnić, među kojima se isticao Veljo, brat Radenko i Slobodan - Bodo. Slobodan je nešto mlađji i spadao je u moju generaciju, ali je bio vrlo aktivan u omladinskom pokretu u Prijedoru.

Situacija prvih mjeseci /april - maj i početak juna/, bila je napeta i mučna. Kretanje u gradu je ograničeno, uveden policijski čas, sastajanje je otežano, odnosi se mijenjaju, jer se više ne može onako kao ranije javno manifestovati. Sada je nastalo ilegalno sastajanje, vođenje razgovora, čitanje i upoznavanje sa nastalom situacijom. Bilo je govora o tome da treba upućivati omladinu da ne stupa u ustašku mladež, da se kloni angažovanja na strani ustaške i okupatorske vlasti, da je to

fašistički pokret, fašizam i okupacija. Uskoro su počela i hapšenja. Mi smo u dva navrata hapšeni pa smo pušteni. Sve je to, izgleda, sračunato na to da se izvrši presija i sprovede mjera zastrašivanja. Istina, još nije bilo strogo izdiferenciranih lista imena koje treba hapsiti, što će kasnije uslijediti, već se htjelo vidjeti kako će se ko ponašati. Esad mi je o svemu govorio, ali zbog opreznosti mnoge stvari nije smio da kaže. Znao sam da se mnogo kretao, putovao, pa sam i sam već pretpostavljao da se nešto priprema. On se uglavnom ograničavao na razgovore sa mnom o onome što je spadalo u domen mog interesovanja i djelokruga zadataka koje sam obavljao.

21. juna 1941. /bila je subota/ Esad me je poslao u Banju Luku na vezu. On se nije smio da kreće. Otišao sam kući Brage Madžara i njegovog brata Ivica, koji je poginuo u toku rata. Kod njih sam došao 22. juna, u nedjelju. Trebalo je od Brage da dobijem ilegalnu literaturu. To su bili proglasi u paketa. Kada sam došao, Madžari su kod kuće slušali radio. Tog dana izvršen je napad na Sovjetski Savez i o tome su slušali vijesti. Literaturu sam primio po vezi, a nisam znao da se oni prizivaju ovako. Bilo je zakazano mjesto za prouzimanje literature u parku kod spomenika Petra Kočića, pred polazak voza prema Frijedoru. Došao sam na ugovoreno mjesto i primio paket. Ne sjećam se koga je predao. Dobio sam paket i uputio se na stanicu. Tamo nisam mogao jer su agenti zaposjeli stanicu. Bio je tu čuvoni agent Kolonić, iz Dubice, zloglasan po zlodjelima, koji nas je poznavao, pa sam zbog toga krenuo na stanicu Kravljev drum. Sa mnom je išla i moja bivša djevojka, pa sam tako lakše ušao u voz. Na večer, kada sam stigao u Frijedor vidjeo sam da su straže žandarma bile na stanici, izlaz je blokiran, pa se

sa paketom koji sam nosio nisam usudio proći na izlaz, već sam izašao iz voza na drugu stranu i preko željezničkog kolesjeka otišao ka Puharskoj. Otišao sam kod porodice Marije i Mire Kaus. Njihova kuća nalazila se iznad pruge. Ostao sam kod njih izvjesno vrijeme, jer je tih dana vršeno hapšenje po Frijedoru. Inačica je bilo sugerisano da se ne zadržavaju u gradu, da se sklanjaju na podzemna mjesta, jer su otpočela hapšenja i proganjanja po gradu. Trebalo je biti oprezan prilikom kretanja. Porodica Kaus bila je nama naklonjena pa sam došao kod nje; ona me je usprkos svih poteškoća i rizika prihvatila i sklonila. Spavao sam u sijenu u njihovoj prostoriji i čuvao literaturu. Poslao sam Miru da izvidi situaciju u gradu. Kada se vratila rekla je da su 22. juna 1941., Esad i još neki drugovi uspjeli da izbjegnu hapšenje, da su preplivali Sanu i udaljili se u nepoznatom pravcu.

Sada me je interesovalo s kim da se povežem, jer ne znam gdje se ko nalazi. Poslao sam Miru kod Slavka Havića, koji je inače tada istaknut aktivista, pa je preuzeo literaturu koju sam donio.

Ja sam po direktivi ostao u gradu izvjesno vrijeme, dok se ne vidi kakva će biti situacija poslije nastalih hapšenja po Frijedoru. Ostao sam kod porodice Kaus 15 - 20 dana, a tada mi je stigla poruka da se vratim u Frijeđor. Do toga vremena moja porodica nije znala šta je sa mnom, već je izjavila policajcima koji su me tražili da se nalazim kod ujaka u Banjoj Luci. Znalo se tačno da sam 21. juna otišao u Banju Luku. Meni je preko veze uspjelo da dobijem iz Banje Luke potvrdu da sam se u to vrijeme nalazio u Banjoj Luci, da nisam bio u Kozari, kako se pretpostavljalo, pa sam mogao da se vratim kući. Tako sam mogao i da-

lje ostati i nastaviti rad u Prijedoru.

Kada sam došao kući, u grad, organizovano je prikupljanje i slanje ljudi u radne jedinice. Ne znam čija je ideja da se i ja zaposlim kao kafedžija u menzi u kojoj su se hranili njemački oficiri i podoficiri. Oni su bili smješteni u hotelu "Balkan". Trebalo je da radim kao kafedžija i konobar. To je bilo utoliko lakše što sam prilično dobro vladao njemačkim jezikom. Ovo mi je dobro došlo, pa sam se u toku rada uspio povezati sa bivšim studentom medicine Karlom Baunom, koji je bio deklarisan antifašista, inače sada njemački podoficir. Njemu sam kasnije govorio o mom odlasku u partizane, a on se je žalio što i njega nisam mogao obavijestiti, jer je na djelu pokazao da je antifašista. On mi je davao informacije, literaturu i drugo, čime je pokazao iskrenost prema pokretu.

Kada sam se namjestio kod njemačkih podoficira i oficira u hotelu "Balkan" trebalo je biti jako oprezan i skoro nikuda se ne kretati. Kod kuće nisam spavao, već u hotelu pod krovom, a noću sam ilegalno išao na neke veze i sastanke. Kod kuće sam rekao da kažu da nisam tu i da se nalazim kod rođjaka u Brezičanima i Raškoveu. Već tada su počele da se sastavljaju liste za logore, za rad i sl. Tako radeći dočekao sam i kraj jula 1941. i dizanje ustanka na Kozari.

Prilikom dizanja ustanka našao sam se u gradu. Opet sam morao da se prikrijem kod porodice Maus, gdje sam ostao oko 15 dana. Međutim, dobio sam direktivu da ostanem u gradu. htio sam da izbjegnem pokolje koji su prvih dana avgusta 1941. izvršeni u gradu. Inače, bilo mi je zgodno izbjći van grada, jer je prostor od hotela prema Brezičanima i dalje bio slobodan.

U ovo vrijeme djelovao je Mjesni komitet partije u Prijedoru. Sekretar komiteta je Muharem Suljanović. Pored njega vrlo aktivan je Esad Kapetanović, koji je uticajan među muslimanskom omladinom. Zajedno sa njim radio sam i ja među muslimanskom omladinom. Radili smo na tome da odvrćamo omladinu da ne pristupa ustaškom pokretu, da se ne angažuje u njihovim akcijama i sl. Nastojali smo da ih vežemo za pomoć našem pokretu da rade na prikupljanju oružja, odjeće, obuće, sanitetskog, pisaćeg i štamparskog materijala. Pored toga tražili smo podatke o neprijatelju, o njegovom brojnom stanju i kretanju, o ljudima koji su se opredijelili protiv pokreta itd. Esad je imao brojne veze sa muslimanskim porodicama, jer je njegova porodica kao i on bila uticajna među Muslimanima u Prijedoru, pa se putem tih veza dolazilo do niza obavještenja. Esad Kapetanović kao predratni student iz ugledne porodice mnogo je značio u gradu i bio uticajan. O njegovim vezama i radu sa Muharemom Suljanovićem, sekretarom Mjesnog komiteta partije, Esad bi svakako mogao mnogo da kaže, da nije poginuo.

Ja bih se ograničio na vrijeme kada je Mira Cikota, poslije Muharema Suljanovića, bila sekretar Mjesnog komiteta partije. To je bilo u jesen i pred kraj 1941. kada sam ja bio sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a i član Mjesnog komiteta partije.

Mi smo u to vrijeme imali grupu istaknutih omladinki, koje su prije rata radile kao srednjoškolke ili radnice. To su bile: Ajša Maličević, kod koje su održavani sastanci Mjesnog komiteta. U Mjesnom komitetu su tada bili: Esad Kapetanović i Ahmet Babić, geometar, koji je strijeljan, zatim ja i Mira Cikota /ne sjećam se petog člana komiteta/. Uslovi za rad i održavanje sastanaka bili su vrlo teški. Trebalo je dolaziti sa

različitih strana u određeno vrijeme, a voditi računa da nas ne primjete ustaška policija, žandarmi, ustaše i drugi. Mi smo se uglavnom oslanjali na ljude koji su bili najpouzdaniji i koji su najviše mogli koristiti u izvršavanju zadataka. Tako smo sastanke Mjesnog komiteta održavali pretežno kod Ljše Maličević, zatim kod Gospoje Tešinić, na Urijama; one nisu bile kompromitovane.

Naša glavna veza sa Kozarom išla je preko Brežičana; druga preko Urija, za Palenčište, i treća veza preko Gonjonice, prema Miljakovcima.

U to vrijeme vrlo aktivna je Vuka Miedrag, zatim od radničkih omladinki Bora Batoz i Slavko Podgorolac. Isto tako aktivan je Slavo Havić, koji se nalazio u Kozari, ali je kao kurir održavao veze sa gradom.

Koliko se sjećam, tada je u Prijedoru bilo oko 60 pouzdanih omladinaca i omladinki. Uspjeli smo da se na podesan način infiltrirano u sve kvartove - na Urijama, prema Ljubijskoj stanici, u dijelu grada prema rijeci Sani i u Graduzagrađu, gdje je isključivo nastanjena muslimanska omladina. U ovome dijelu grada ističu se dva brata Kahrića. Jedan od njih, Veljača, je poginuo kao ^{vodnik} ~~kurir~~, a njegov mlađji brat Smajo je poginuo prilikom napada na Prijedor 1942. Bio je aktivan i omladinac Ališić, stolar, zatim Besim Burazorović i njegova sestrična Desima, koja je i prije rata bila aktivna. Tako smo preko ovih omladinaca našli uporište među muslimanskom omladinom.

Nadili smo na stvaranju naših uporišta i među hrvatskom i srpskom omladinom. Među aktivnim omladinkama bile su sestre Slavka Havića. One su kasnije internirane u logor. Među njima aktivan je bio Mirko Vavra i njegova sestra, zatim Marija

i Mira Kaus. Tako smo među školskom i radničkom omladinom imali veliki broj aktivnih omladinaca i omladinke. Održavali smo, prema uslovima, zajedničke sastanke, čitali proglase i vijesti o stanju na frontu, uglavnom na istočnom frontu i oko kojima partizana. Radilo se posebno na prikupljanju svih vidova pomoći - odjeće, obuće, kancelarijskog i sanitetskog materijala.

Bilo je pokušaja da se stvaraju uporišta i među neprijateljskim vojnicima. Ja sam se lično povezao sa Karlom Baunom, boškim studentom medicine, njemačkim podoficijerom. On je sa mnom postao vrlo intiman i omogućio mi bjekstvo u partizane. Bilo je i onih omladinaca sa kojima smo se ranije dobro poznavali, a sada stupili u domobrane, ali nisu neprijateljski istupali prema nama, pa se moglo sa njima povezivati. Bilo je čak i oficira sa kojima se dolazilo u dodir, o čemu više može reći Esad Kapetanović.

Pored već napomenutih, imali smo i zadatak da orijentisemo omladinu za odlazak u partizane, ali na dobrovoljnoj osnovi. Istina i to je bilo uslovljeno direktivom iz Kozare. Ja nisam smio napustiti Prijedor sve dotle dok mi nije javljeno iz Kozare. Opet je to dolazilo preko veza koje je održavala partijska organizacija i Mjesni komitet Partije.

Važnu ulogu u tome je imao muž Miro Cikote, Božo Cikota. On je bio u dobrim odnosima sa tadašnjim kotarskim načelnikom. Božo me je obavjestio o mojoj odlasku u partizane. Uglavnom, u partizane su odlazili oni koji su kompromitovani u radu i kojima je prijetila opasnost hapšenja i interniranja u logor, iako je veliki broj omladinaca otišao u partizane i bez veza sa nama. Ističem da je prijedorska omladina, osim onoga dijela koji je bio ustaški orijentisan, kao i dijela kome nismo mogli

prići zbog uslova teške ilegalnosti, bila vezana za pokret. Mnogi su se orijentisali po tome što su znali omladince koji su otišli u partizane, sa njima učili školu ili studirali. Tako smo uspjeli da stvorimo pasivan odnos prema neprijatelju i angažovanju na njegovoj strani. Sugerisali smo pojedinim omladincima da se ubacuju u okupatorske formacije, omladinska udruženja, jer nisu bili kompromitovani kao saradnici i simpatizeri pokreta, da bi ovako vršili uticaj i dolazili do podataka i informacija koje su nam bile potrebne. Korištene su forme rada kakve je tadašnja situacija nalažala. Strogo organizacionih oblika u to vrijeme nije ni moglo biti. Najvažnije je bilo obavještavanje o ciljevima naše borbe i borbi protiv okupatora i izdajnike, ljubav prema Sovjetskom Savezu i pomoć Crvenoj armiji u zajedničkoj borbi protiv njemačkog fašizma. To su uglavnom bile parole pod kojima smo radili uz stalno isticanje potrebe bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana i svih naroda Jugoslavije. Tako je trajalo sve do moga odlaska u partizane krajem decembra 1941.

Za sve ovo vrijeme bio sam u dobroj vezi sa Kozarom. Meni je bilo sugerisano da ne izlazim sve dotle dok mi se ne javi iz Kozare. Sa Mironom Cikotom, tada sekretarom Mjesnog komiteta partije, nisam se smio nalaziti, jer se i ona oprezno kretala. U to vrijeme, pod kraj 1941. već su se počele praviti liste onih koje treba hapsiti i internirati. Ja sam dobio direktivu da ostanem sve dotle dok mi ne bude saopšteno da napustim grad i izidjem u Kozaru.

Jedne večeri krajem decembra 1941., u hotel "Balkan", gdje sam radio kod Nijemaca, dolazi Božo Cikota i saopštava mi da je obavješten da je kotarski načelnik dobio nalog iz ustaškog

tabera da me sutra uhapsi. Proke Bože Cikote uspjeli smo doći u vezu sa licom u kotarskom nadleštvu koje nas je obavještavalo kada se sastavljaju liste za hapšenja i interniranja u logore. Božo mi je rekao da do sutra moram da se sklonim. Zbog tako kratkog vremena nisam mogao obavjestiti omladinsku organizaciju, već je to učinio Božo, upoznajući svoju drugaricu Miru, a ja sam ujutro rano morao proći pored ustaških i domobranskih straža preko pruge i izići u Brezičane. Isto tako nisam mogao obavjestiti njemačkog podoficira Bauma, sa kojim sam uspostavio vezu, /on mi je rekao da bi počeo sa mnom u partizane/. Dok sam bio u Prijedoru, do ga povežem sa Vukom Biorag i sa malom Ostojićkom. On im je kasnije mogao dostavljati materijale i informacije. Ne znam šta se sa njim poslije dogodilo. Znam da je bio student medicine, iz Beča, da je jedina sin u roditelja. Bio je antifašista. htio je da pođe sa mnom u partizane, ali sticajem okolnosti nije mogao. Javio sam mu se kasnije pismom i na tome se sve završilo.

Izišao sam u Brezičane i dalje preko veze otišao u Karan. U to vrijeme tamo se nalazio prvi bataljon kozaračkog odreda. Komandant je bio Ivica Marušić - Ratko, a komesar Đarko Zgonjanin. Našao sam se sa Rajkom Radetićem i Mladjom Marinom, koje sam poznao, i nas trojica smo bili omladinsko rukovodstvo. Držali smo borbena tečajeva, predavanja i čitalačke grupe. Bilo je to krajem decembra 1941. i početkom januara 1942.

U bataljonu sam ostao kratko vrijeme, obzirom da smo ja i Rajko Radetić imali zadatak da stvaramo aktive SKOJ-a i omladinsku organizaciju na selu. Tamo gdje su postojale partizanske jedinice bili su lakši uslovi za djelovanje i stvaranje omladinske organizacije, aktivna SKOJ-a i sl. Sjećam se da smo ja

i Rajko, poslije akcije na oklopni voz 6. januara 1942., išli u Jutruguštu, Strigovu i Čitluk, gdje smo održavali omladinske konferencije, stvarali aktive SKOJ-a od istaknutijih omladinaca i omladinki, radili na okupljanju čitalačkih grupa i dr. To je bio bosansko-novskog sreza, dio prijedorskog sreza /Brezičani, Jutrugusta i Građina/, zatim dio bosansko-dubičkog sreza /Dvoriste, Jelovac i još neka sela oko Knežice/. Odlazili smo i prema rijeci Uni /Brazovci, Komlenac, Strigova i sela koja^{su} oko Bajiće/. Pretežno je to kraj zapadne od ceste Prijedor - Bosanska Dubica, zatim Bosanska Dubica - Bosanska Kostajnica i dalje prema Bosanskom Novom. Ovdje smo osnivali prve aktive SKOJ-a. Sjećam se da je, i pored opšteg odziva i aktivnosti omladine, bilo protivljenja roditelja naročito zbog pozivanja na sastanke ženske omladine.

Osnovni zadaci su bili dobrovoljni odlazak omladinaca u partizane i organizacija pomoći pokretu u vidu prikupljanja priloga u odjeći, pletenju čarapa i sl. Pored ostalog, nagovarali smo omladince da odlaze na omladinske vojno-političke kurseve, gdje su dobijali osnovno obrazovanje o rukovanju oružjem, upoznawali se sa načinom ratovanja. Ja sam rukovodio sa ovakvim kursom u Kozarcu, poslije njegovog oslobođenja u martu 1942. Omladinski kurs u jačini jedne čete iz Kozarca učestvovao je u napadu na Prijedor maja 1942. Na kursu su bili pretežno omladinci Muslimani i manji broj Srba. Pored omladinaca iz Kozarca došli su na kurs i omladinci iz nekoliko muslimanskih sela iz okoline Kozarca.

U početku, prvih mjeseci 1942. rad sa omladinom bio je vezan za partizanske jedinice. Međutim, u martu 1942. održana je prva Okružna konferencija SKOJ-a u Podgrađina. Sa Ka-

rana smo krenuli na ovu konferenciju Andja Knežević, Mladen Oljača, je i omladinac od Pastireva. Ne sjećam se da li je išao i Rajko Radetić. Omladinac od Pastireva bio je vezan za prvi bataljon na Karanu. Na konferenciji su bili predstavnici svih srezova na Kozari. Na konferenciji su bili predstavnici svih srezova na Kozari. Ne znam zašto je konferencija održana u Podgradcima, ali je moguće i zbog toga što su Podgradci bili oslobođeni i što su postojale odgovarajuće prostorije, a na području Bosanska Dubica - Prijedor u to vrijeme je trajala njemačka ofanziva.

Koliko mi je poznato sa bosansko-gradiškog sreza bili su Dušan - Dule Vidović i Mira Sinik. Izabran je Okružni komitet SKOJ-a u kome su bili: Vladimir Nemet - Braco Kozarčanin, Božo Dimitrijević i ja. To su mi saopćili Branko Sabić - Slovenac i Boško Biljegović, u to vrijeme članovi Okružnog komiteta partije za Kozaru.

Sigurno znam da je Braco Nemet bio sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru, a ja i Božo Dimitrijević članovi toga komiteta. Ovaj komitet djelovao je na tadašnjim srezovima: bosansko-gradiškom, bosansko-dubičkom, bosansko-novskom i prijedorskom. Božo Dimitrijević je kratko vrijeme ostao sa nama. Juna 1942. stvoren je Okružni komitet SKOJ-a za područje Ključa, pa ga je Boško Biljegović uputio u Ključ u tamošnji Okružni komitet SKOJ-a. Ostali smo Braco Nemet i ja. Pošto sam ranije radio najviše na bosansko-novskom srezu, sada sam pretežno radio na bosansko-dubičkom srezu, gdje sam jedno vrijeme bio i sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. U isto vrijeme bio sam i član Okružnog komiteta SKOJ-a, ali sam manje išao na područje bosansko-gradiškog sreza. Braco Nemet je odlazio na sve srezove i radio na osnivanju organizacije SKOJ-a.

Teško mi se sada sjetiti izvjesnih detalja sa Okružne konferencije SKOJ-a u Podgradcima. Mislim da su poslije ove konferencije ušli u Okružni komitet SKOJ-a Andja Knežević i Dule Vidović. Bilo je to neposredno i pred neprijateljsku ofanzivu na Kozaru.

Mogu napomenuti da je Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru uspješno djelovao i imao organizacije SKOJ-a u mnogim selima na Kozari. U to vrijeme na prijedorskom srezu radili su Slobodan Stojnić i Slavko Ličanin, sekretari komiteta SKOJ-a, dok je na bosansko-dubičkom srezu bio Mirko Milanović.

Do kozaračke ofanzive u ogromnom broju sela na srezovima koja su tada pripadala Kozari postojala je omladinska organizacija, a u mnogima i aktivni SKOJ-a, koji su brojali od 3 - 5 članova. Oni su imali određene zadatke i zaduženja za rad sa omladinom. Rad je bio naročito masovan do ofanzive. Posebno je uzeo maha poslije oslobođenja Prijedora 16. maja 1942. Tada je voliki broj omladine izišao iz Prijedora. Tada je održana Okružna konferencija SKOJ-a u Prijedoru, na kojoj je bio i Rato Dugonjić. Održana je u hotelu "Balkan". Znam da nas je bombardovao neprijatelj. Prijedorska omladina organizovala je smještaj omladinaca koji su prisustvovali konferenciji. Poslije konferencije SKOJ-a održan je omladinski zbor na kome je govorio Rato Dugonjić. Oslobođenjem Prijedora uslovi su se znatno izmjenili, pa je omladina masovno prišla pokretu, jer se do tada nije smjela javno deklarirati. Mnogi su otišli u partizane, a jedan broj ostao je da radi u gradu, ali je naglo zauzimanje Prijedora od strane Nijemaca mnoge iznenadilo, pa su napustili Prijedor i izišli na oslobođenu teritoriju Kozare. Inače, tada je bilo masovno izlaženje iz Prijedora ne samo onih koji su mogli da stupe

u partizane nego i porodica, među kojima je i moja porodica. Oni koji su ostali u Prijedoru internirani su u logore. /Sestre Slavka Havića i veći broj omladinaca i omladinki/.

U to vrijeme nisam bio u Prijedoru, već sam se nalazio na području dubičkog sreza. Sjećam se da smo angažovali omladinu na prekopavanju ceste: očekivalo se da bi mogao naići neprijatelj tenkovima i drugom motorizacijom.

Kada je nastupila neprijateljska ofanziva na Kozaru, ja sam bio na Vitlovskoj kod Štaba Odreda. Tada su iz Prijedora izašli na Vitlovsku Mira Cikota, Esad Kapetanović i drugi, partijsko rukovodstvo iz Prijedora. Bilo je i više aktivista iz Prijedora. Svi oni su raspoređeni na razne zadatke, neki su upućeni u jedinice itd.

Dok je trajala neprijateljska ofanziva, kao i prije početka ofenzive, dobio sam zadatak da djelujem na dubičkom srezu. Držao sam zborove u više sela i govorio o tome da se narod povlači, da nastupa neprijateljska ofanziva i da je bezbjednije povući se u Kozaru. Nastupilo je masovno povlačenje naroda i stoke, hrane i svega što se moglo ponijeti ili povesti, što je bilo pokretljivo ili se moglo prenositi. Bila je to teška situacija. Sela su ostala napuštena i u njima su ostali pojedinci koji su imali određena zaduženja. Povukao se narod sa četiri sreza i smjestio se u Kozari dolinom Blječanice, Gračanice, Koštanice i na drugim pogodnim mjestima. Bilo je ovdje oko 80.000 duša. Kako obezbjeđiti ovome narodu da živi, da ima najminimalnije uslove za smještaj i ishranu? Prijetila je opasnost bombardovanja, jer je to na domaku neprijateljske avijacije i artiljerije, a narod je smješten na takvim mjestima gdje je dejstvo neprijatelja znatno efikasnije, obzirom na gustu koncentraciju naroda.

Formiran je u to vrijeme AGITROP u kome su se nalazili Skender Kulenović, Sida Marjanović i ja, sa zadatkom da organizuju smještaj naroda. Radilo se na smještaju ranjenika, zatim smo onoladince koji su se povukli upućivali u jedinice radi iznošenja ranjenika, za sakupljanje hrane iz sela, i dr. Održavali smo i priredbe narodu. Bile su to, tako da se izrazim, utješne priredbe. Inače, mi sami nismo znali ishod situacije u kojoj smo se našli, ali smo i pored toga radili na održavanju morala među narodom koji je i u teškom položaju vjerovao u pobjedu partizana.

Na mene je veoma težak utisak ostavio zbjeg naroda. Ne samo gonjenje onolikog naroda, nego i život toga naroda u Kozari. Gotovo da nije bilo životnog prostora u kanjonu. Strašno je bilo posmatrati kompletne porodice koje su se našle ovdje sa svim što su imale od pokretne imovine, stoke i drugog, izložene nevremenu a iznad svega napadima neprijateljske avijacije i artiljerije, sa gladnom i iznurenom djecom. Bilo je porodica u kojima su se tih dana radjala djeca.

Tako sam proveo nepunih mjesec dana u Kozari. Pred prvi proboj našao sam se sa pokojim Josipom Hadžarom - Šošom. Vidjeo sam i moju porodicu, koja se kretala sa narodom. Išao sam dva puta na proboj, ali nisam uspio proći. Poslednje noći proboja, pošto nismo uspjeli, Šoša nam je saopštio da se sklanjamo, jer nije moguće probiti front, neprijateljski obruč. Prošli smo kroz Kozaru i došli na uzvišenje negdje iznad Vojakove.

Ovdje je održan sastanak na kome je bilo oko 80 boraca i rukovodilaca. Pretežno su bili vojno-politički i partijski rukovodioci. Odlučeno je da se razbijemo u manje grupe, da se pokušamo prebaciti neprijatelju za leđa. Čak je bilo govora i

pokušaja da se prebacimo preko rijeke Save, ali su tamo stajali neprijateljski monitori, koji su krstarili Savom. Nije bilo moguće prijeći preko ravnice, pogotovo preko Save, pa je riješeno da se podijelimo u manje grupe i tako pokušamo skloniti, a da se poslije prolaska neprijatelja okupimo.

Došlo je do izvjesne demoralizacije, osjećaja nesigurnosti, mnogi su se pitali kuda ići, pogotovo oni koji su došli iz grada, iz Prijedora i sl. Sjećam se da je tada bilo očajno osjećanje neizvjesnosti i nesigurnosti. Niko od nas nije imao iskustva u ovakvim ofanzivama. Koliko se sjećam, bili su tu: Miloš Šiljegović, Šoša Mađžar, Ratko Vujović - Čoče, Mirko Pečić, Joco Marjanović, Peter Mečava, Vuka Miodrag, Ajša Maličević, Marija i Miro Kaus, a mislim da su bile i Nela Bojanić, učiteljica iz Omarske i Bida Marjanović. Bio je i Braco Nemet.

Pošto smo se podijelili u manje grupe, svako je krenuo pravcem za koji je mislio da je najbolji. Braco Nemet i ja pokušali smo da prodjemo prema prijedorskom srezu, jer smo računali da ovaj kraj poznajemo i da ćemo naći sklonište. Ovamo je /kasnije sam doznao/ pošla i moja porodica i bila zarobljena. Kada smo već bili na izlasku iz Kozare, primjetili smo da neprijatelj nastupa u streljačkom stroju. Morali smo se vratiti nazad u Kozaru. Više se ne sjećam kako i gdje smo se rastali. Ja sam idući dalje ispred neprijatelja došao i do Vojskove i našao se kod nekih mlinova, ali je i ovdje stizao neprijateljski streljački stroj. Neprijatelj je već bio u Kozari, na Paležu, na Vitlovskoj, i u streljačkom stroju kretao se kroz Kozaru.

U selu Vojskovi, koja je bila pusta, jer je narod otjeran od neprijatelja, našao sam se sa učiteljem i njegovom ženom, ali se ne sjećam njegovog imena. On je sada u penziji.

Pronašli smo malo hrane i pokušali kroz Vojskovu da prodjemo neprijateljski streljački stroj, ali nismo uspjeli. Bili smo skoro opkoljeni. Došli smo na ideju da se ovdje sklonimo. Našli smo izvaljenu bukvu pored potoka i sklonili se u otvor u bukvi. Bili smo se dobro zamaskirali i ostali ovdje dva dana. Neprijateljski streljački stroj je ovim pravcem izlazio iz Kozare i kretao se kroz selo i dalje prema Pucarima.

Poslije dva - tri dana provedenih ovdje, pošto je neprijatelj prošao, mi smo izašli iz skloništa. U blizini i dalje, na putu, nalazili smo lješeve ljudi koje je neprijatelj pronašao i poklao. Sjećam se da smo u zaseoku Vojskove /mislim da se porodice prezivaju Medjedi/, našli staricu sa malim djetetom pored ognjišta. Pitali smo je da li se još ko nalazi u selu. Rekla nam je da je neprijateljska vojska otjerala sve koje je pronašla, ali da je ona uspjela da ostane. Dalje nam je rekla da je neprijateljska vojska otišla prema Pucarima. Pošto dugo nismo ništa jeli, ona nam je dala malo mlijeka. U isto vrijeme čuli smo da nailazi vojska. Iskočili smo kroz prozor /sa nama starica sa djetetom/ pa smo se sklonili u žbunje; trava je bila velika, pa smo odatle posmatrali prolazak neprijateljske vojske.

Sutradan smo krenuli prema Paležu u Kozari. Starica je ostala sa djetetom u selu. Krećući se preko Paleža kroz Kozaru nailazili smo na jezive scene. Vidjali smo ljudske dijelove ruke, noge, glave, po granama drveća. Skoro na svakom koraku vidjeli su se leševi, u zbjegovima. Bilo je toplo i vruće ljeto pa su se lješevi raspadali.

Na Paležu smo našli Miloša Biljegovića i Mirka Pekića. Kroz nekoliko dana prešli smo iz Kozare preko ceste Knežica - Prijedor, iako se neprijatelj ovdje još nalazio. Prošli smo kroz

neprijateljske nešto rjeđe straže i došli na Karan. Ovdje smo našli više partizana, koji su došli sa područja preko Sane, kao i onih koji su uspjeli da se probiju iz obruča.

Ja sam tada, ne znam od koga, određen da se javim u Oblasni komitet SKOJ-a, pa sam tako otišao sa Kozare.

Arhiv Bos. krajeine B. Luka

ABK 209-008-027.-

Dževad MIDŽIĆ:

U NAPREDNOM OMLADINSKOM POKRETU

Zahvaljujući Esadu, starijem bratu, vrlo rano sam se opredelio za napredni omladinski pokret. Bilo je to još u V razredu gimnazije kada sam učestvovao u manifestaciji omladine. Bio je to štrajk protiv profesora koji su se držali neprijateljski. Ova aktivnost postaje sve češća i izraženija u VII razredu gimnazije, kada sam zbog dijeljenja letaka koje je Esad ilegalno poslao 1939. ili 1940. bio uhapšen sa Tonom Atrićem, djakom VIII razreda gimnazije i Esadom Kapetanovićem, tada studentom. Ostali smo oko mjesec dana u zatvoru. Tone Atrić, pošto je bio u završnom razredu gimnazije, mogao je da maturira, a ja sam izbačen iz škole s tim da VIII razred mogu nastaviti u drugoj gimnaziji. Poslije toga sam završio VIII razred u Banjoj Luci. Završni razred gimnazije položio sam i maturirao neposredno pred okupaciju naše zemlje.

Dvije do tri godine prije rata, odnosno pred rat /1938, 1939, 1940 i 1941./, prijedorska gimnazija imala je oko 1.000-1.200 djaka. Zahvaljujući starijoj generaciji, u to vrijeme studenata, u gimnaziji je počeo napredni omladinski pokret. Među ovim studentima zapažaju se Slobodan Marjanović, Esad Midžić, Rajko Radetić, Esad Kapetanović, Rade Bašić, istina nešto mlađji, Joco Marjanović i još neki. Ova generacija studenata imala je znatnog uticaja na srednjoškolsku omladinu prijedorske gimnazije. Otuda je prijedorska gimnazija, zahvaljujući ovim studentima i jednom broju naprednih profesora, brzim koracima pristupala naprednom antifašističkom omladinskom pokretu,

iako je u to vrijeme mali broj članova SKOJ-a.

Grupa mladih studenata, među kojima su se posebno isticali Slobodan Marjanović, Esad Midžić i Esad Kapetanović, sin Alibegov, za nas mlađe bila je uzor i ideal, pa je vršila jak uticaj na naše opredjeljenje. U to vrijeme se dijelila i čitala literatura, naročito beletristika, koju je štampao "Nolit", zatim ilegalni partijski listovi, "Borba", razni proglassi, letci i sl. Sve smo to ilegalno dobijali preko starijih drugova, pa smo se na razne načine upoznavali sa tom literaturom, a čitali smo po grupama, individualno i kako smo stigli. Kako su naši drugovi studirali u Beogradu, obično smo literaturu dobijali iz Beograda.

Postojali su i drugi vidovi naše aktivnosti, kroz kulturno umjetničko društvo "Zmijanje", čiji je predsjednik Duško Četić saradjivao sa našim drugovima. Mnogi od nas bio je učlanjen u organizaciji "Soko", ali bez obzira na njegovu prorožimsku tendenciju mi smo stvarali i ovdje svoj uticaj. U gimnaziji u Prijedoru postojalo je literarno udruženje "Petar Kočić" preko koga se također vršio uticaj, zatim smo se individualno povezivali sa omladinom. Ja sam se lično povezivao sa muslimanskom omladinom u dijelu Prijedora zvanom Gradzagrađ, preko Bereka, jer su ovdje pretežno nastanjene radničke porodice i uglavnom se nalazile radnička omladina. Zenska omladina, obzirom na uslove pod kojima je živjela i odgajana, bila je konzervativna pa je trebalo pronaći najpodesniji način da se utiče na tu omladinu.

Pored uticaja koje je vršila grupa studenata, a kasnije i srednjoškolska omladina iz gimnazije, bilo je uticaja i djaka koji su došli u gimnaziju iz Banje Luke i Bihaća, jer su zbog svoje napredne opredjeljenosti i aktivnosti izbačeni iz

tamošnjih gimnazija. Koliko se sjećam, tu su bili Slobodan Macura, brat Filipa Macure koji je kao napredan student obješen na Terazijama u Beogradu i sa kojim su saradjivali Esad Midžić, Braco Potkonjak /ubijen 1941./, Mirko Turić, Mirko Turčić, Josip Kralj, Hrabar, Baziya Omanović i Mirko Vranić, iz Sanskog Mosta. Iz Ljubije je bio Antonović, koji je ubijen 1942. To su djaci i studenti koji su radili u naprednom omladinskom anti-fašističkom pokretu.

Tako je na gimnaziji, neposredno pred rat razvijen omladinski pokret. Masovnije se uvlačilo omladince i omladinke preko igranki, zatim smo sa njima odlazili na čitalačke grupe, priredjivali izlete i svakodnevno se omasovljivao omladinski pokret.

Koliko je bio masovan i jak omladinski pokret govore i manifestacije koje je organizovao Mjesni komitet protiv rata i za savez sa Sovjetskim Savezom. U njima je učestvovao veliki broj srednjoškolske i radničke omladine, među kojom je istaknuto mjesto zauzimao Ilija Stojanović.

Ideja bratstva i jedinstva kod nas je igrala veoma značajnu ulogu. Posebno je značajno da nam socijalna pripadnost nije predstavljala nikakve prepreke, jer smo se naprotiv vrlo često nalazili sa radničkom i zanatskom omladinom, koja je radila protiv brojnih privatnika prijedorske čaršije. Isto tako dali smo mnogo značaja prodiranju među muslimansku omladinu, naročito žensku, koja nije bila školovana, jer joj škola nije bila dostupna. Sjećam se da sam Besimi Burazović davao literaturu, koju bi ona na noćnim sijelima čitala ženskoj omladini. Ona je bila pismena i vrlo aktivna djevojka pa je mogla da proširi krug interesovanja među omladinkama, koje su se kasnije i

aktivirale na pomoći i saradnji sa pokretom.

Nalazili smo i aktivirali djevojke koje su pohađale domaćinsku školu u Prijedoru. Tu su bile Marija i Mira Kaus, sestre, Slovenke, koje su živjele u Prijedoru. Bilo je još djevojaka /Bora Batos i druge/. Stvarali smo jezgra preko kojih smo širili krug među omladinom. Inače, daleko lakše nam je bilo djelovati među srednjoškolskom omladinom putem literarnog udruženja, raznih načina sastajanja i sl. nego među ostalom omladinom. Posebno smo se orijentisali prema radničkoj omladini pa smo iznalazili oblike preko kojih bismo se približili ovoj omladini /pjevački horovi, kulturno udruženje "Znijanjo"/. Tako smo dočekali okupaciju.

Besio se nagli preokret i brzi slom bivše Jugoslavije. Rat je počeo 6. aprila 1941. na Uskrs, a već 12. aprila nastupila je kapitulacija. Zatekao sam se u Prijedoru. Gimnazije i druge škole, bile su raspuštene krajem marta, poslije demonstracija u Beogradu. Bilo je jasno već tada da nam prijeti opasnost od fašizma, i da sa time treba računati. Takva su bila i partijska predviđanja i direktive koje su prenosili Slobodan Marjanović, Esad Hidžić i drugi stariji drugovi, koji su ovamo upućeni kao članovi partije ili SKOJ-a.

Prvih dana poslije okupacije nastupilo je teško iskušenje. Od generacije omladinaca i omladinki sa kojima smo do nedavno mogli razgovarati otvoreno, izvjestan broj se odvojio. Neki su postali pasivni, drugi kolobljivi, dok je neznatan broj pristupio ustaškom pokretu, organizaciji ustaške mladeži. Ni jedan od naših aktivista, naših simpatizera, koji su se isticali kao napredniji nije se našao na strani neprijatelja. Međutim, došla je veoma teška situacija za rad, pa je bilo nesnalažljivosti.

Bilo je i takvih koji su se našli na strani pokreta, iako se kroz školovanje nisu politički opredjelili /Mirko Vavra i njegova sestra/. Međutim, neki raniji "Ljetičevci" su otišli u partizane, a neki naši simpatizeri nisu pristupili pokretu. Kao što sam rekao došlo je do podjele i jasnije diferencijacije.

Sada smo se kod kuće našli starija braća Husein, krojač, Esad, student prava, ja i mlađi brat Zijad, i ostala braća i sestre, koji su još djeca. Nas starije su počeli da pozivaju da pridjemo ustaškom pokretu, ustaškoj mladeži, obećavajući nam izvjesne dužnosti i sl. Kako je Esad bio najupućeniji šta treba raditi, on je ispred nas objasnio da mi želimo nastaviti studije i školovanje da ne možemo u isto vrijeme da se politički angažujemo. To nam je bio jedini način da izbjegnemo angažovanje u ustaškoj mladeži.

U to vrijeme počelo je i mnogo više angažovanje i okupljanje napredne omladine, što su uglavnom organizovali stariji drugovi, komunisti: Slobodan Marjanović, Esad Midžić, porodica Stojnića, među kojima se isticao Veljo, brat Radenko i Slobodan - Bodo. Slobodan je nešto mlađi i spadao je u moju generaciju, ali je bio vrlo aktivan u omladinskom pokretu u Prijedoru.

Situacija prvih mjeseci /april - maj i početak juna/, bila je napeta i mučna. Kretanje u gradu je ograničeno, uveden policijski čas, sastajanje je otežano, odnosi se mijenjaju, jer se više ne može onako kao ranije javno manifestovati. Sada je nastalo ilegalno sastajanje, vođenje razgovora, čitanje i upoznavanje se nastalom situacijom. Bilo je govora o tome da treba upućivati omladinu da ne stupa u ustašku mladež, da se kloni angažovanja na strani ustaške i okupatorske vlasti, da je to

fašistički pokret, fašizam i okupacija. Uskoro su počela i hapšenja. Mi smo u dva navrata hapšeni pa smo pušteni. Sve je to, izgleda, sračunato na to da se izvrši presija i sprovede mjera zastrašivanja. Istina, još nije bilo strogo izdiferenciranih lista imena koje treba hapsiti, što će kasnije uslijediti, već se htjelo vidjeti kako će se ko ponašati. Esad mi je o svemu govorio, ali zbog opreznosti mnoge stvari nije smio da kaže. Znao sam da se mnogo kretao, putovao, pa sam i sam već pretpostavljao da se nešto priprema. On se uglavnom ograničavao na razgovore sa mnom o onome što je spadalo u domen mog interesa i djelokruga zadatka koje sam obavljao.

21. juna 1941. /bila je subota/ Esad me je poslao u Banju Luku na vezu. On se nije smio da kreće. Otišao sam kući Brage Madžara i njegovog brata Ivice, koji je poginuo u toku rata. Kod njih sam došao 22. juna, u nedjelju. Trebalo je od Brage da dobijem ilegalnu literaturu. To su bili proglasi u paketima. Kada sam došao, Madžari su kod kuće slušali radio. Tog dana izvršen je napad na Sovjetski Savez i o tome su slušali vijesti. Literaturu sam primio po vezi, a nisam znao da se oni prezivaju ovako. Bilo je zakazano mjesto za preuzimanje literature u parku kod spomenika Petra Kočića, pred polazak voza prema Frijedoru. Došao sam na ugovoreno mjesto i primio paket. Ne sjećam se koga je predao. Dobio sam paket i uputio se na stanicu. Tamo nisam mogao jer su agenti zaposjeli stanicu. Bio je tu čuveni agent Kolonić, iz Dubice, zloglasan po zlodjelima, koji nas je poznavao, pa sam zbog toga krenuo na stanicu Kravljev drum. Sa mnom je išla i moja bivša djevojka, pa sam tako lakše ušao u voz. Na večer, kada sam stigao u Frijedor vidjeo sam da su straže žandarmerije bile na stanici, izlaz je blokiran, pa se

sa paketom koji sam nosio nisam usudio proći na izlaz, već sam izišao iz voza na drugu stranu i preko željezničkog kolosjeka otišao ka Puharskoj. Otišao sam kod porodice Marije i Mire Kaus. Njihova kuća nalazila se iznad pruge. Ostao sam kod njih izvjesno vrijeme, jer je tih dana vršeno hapšenje po Prijedoru. Mnogima je bilo sugerisano da se ne zadržavaju u gradu, da se sklanjaju na podesna mjesta, jer su otpočela hapšenja i proganjanja po gradu. Trebalo je biti oprezan prilikom kretanja. Porodica Kaus bila je nama naklonjena pa sam došao kod nje; ona me je usprkos svih poteškoća i rizika prihvatila i sklonila. Spavao sam u sijenu u njihovoj prostoriji i čuvao literaturu. Poslao sam Miru da izvidi situaciju u gradu. Kada se vratila rekla je da su 22. juna 1941., Esad i još neki drugovi uspjeli da izbjegnu hapšenje, da su preplivali Sanu i udaljili se u nepoznatom pravcu.

Sada me je interesovalo s kim da se povežem, jer ne znam gdje se ko nalazi. Poslao sam Miru kod Slavka Havića, koji je inače tada istaknut aktivista, pa je preuzeo literaturu koju sam donio.

Ja sam po direktivi ostao u gradu izvjesno vrijeme, dok se ne vidi kakva će biti situacija poslije nastalih hapšenja po Prijedoru. Ostao sam kod porodice Kaus 15 - 20 dana, a tada mi je stigla poruka da se vratim u Prijedor. Do toga vremena moja porodica nije znala šta je sa mnom, već je izjavila policajcima koji su me tražili da se nalazim kod ujaka u Banjoj Luci. Znalo se tačno da sam 21. juna otišao u Banju Luku. Moni je preko veze uspjelo da dobijem iz Banje Luke potvrdu da sam se u to vrijeme nalazio u Banjoj Luci, da nisam bio u Kozari, kako se pretpostavljalo, pa sam mogao da se vratim kući. Tako sam mogao i da-

lje ostati i nastaviti rad u Prijedoru.

Kada sam došao kući, u grad, organizovano je prikupljanje i slanje ljudi u radne jedinice. Ne znam čija je ideja da se i ja zaposlim kao kafedžija u menzi u kojoj su se hranili njemački oficiri i podoficiri. Oni su bili smješteni u hotelu "Balkan". Trebalo je da radim kao kafedžija i konobar. To je bilo utoliko lakše što sam prilično dobro vladao njemačkim jezikom. Ovo mi je dobro došlo, pa sam se u toku rada uspio povezati sa bivšim studentom medicine Karlom Daunom, koji je bio deklarisan antifašista, inače sada njemački podoficir. Njemu sam kasnije govorio o mom odlasku u partizane, a on se je žalio što i njega nisam mogao obavijestiti, jer je na djelu pokazao da je antifašista. On mi je davao informacije, literaturu i drugo, čime je pokazao iskrenost prema pokretu.

Kada sam se namjestio kod njemačkih podoficira i oficira u hotelu "Balkan" trebalo je biti jako oprezan i skoro nikuda se ne kretati. Kod kuće nisam spavao, već u hotelu pod krovom, a noću sam ilegalno išao na neke veze i sastanke. Kod kuće sam rekao da kažu da nisam tu i da se nalazim kod rođjaka u Brezičanina i Kaškovcu. Već tada su počele da se sastavljaju liste za logore, za rad i sl. Tako radeći dočekao sam i kraj jula 1941. i dizanje ustanka na Kozari.

Prilikom dizanja ustanka našao sam se u gradu. Opet sam morao da se prikrijem kod porodice Kaus, gdje sam ostao oko 15 dana. Međutim, dobio sam direktivu da ostanem u gradu. htio sam da izbjegnem pokolje koji su prvih dana avgusta 1941. izvršeni u gradu. Inače, bilo mi je zgodno izbjći van grada, jer je prostor od hotela prema Brezičanina i dalje bio slobodan.

U ovo vrijeme djelovao je Mjesni komitet partije u Prijedoru. Sekretar komiteta je Muharem Suljanović. Pored njega vrlo aktivan je Esad Kapetanović, koji je uticajan medju muslimanskom omladinom. Zajedno sa njim radio sam i ja medju muslimanskom omladinom. Radili smo na tome da odvrćamo omladinu da ne pristupa ustaškom pokretu, da se ne angažuje u njihovim akcijama i sl. Nastojali smo da ih vežemo za pomoć našem pokretu da rade na prikupljanju oružja, odjeće, obuće, sanitetskog, pisaćeg i štamparskog materijala. Pored toga tražili smo podatke o neprijatelju, o njegovom brojnom stanju i kretanju, o ljudima koji su se opredjelili protiv pokreta itd. Esad je imao brojne veze sa muslimanskim porodicama, jer je njegova porodica kao i on bila uticajna medju Muslimanima u Prijedoru, pa se putem tih veza dolazilo do niza obavještenja. Esad Kapetanović kao predratni student iz ugledne porodice mnogo je značio u gradu i bio uticajan. O njegovim vezama i radu sa Muharemom Suljanovićem, sekretarom Mjesnog komiteta partije, Esad bi svakako mogao mnogo da kaže, da nije poginuo.

Ja bih se ograničio na vrijeme kada je Mira Cikota, poslije Muharema Suljanovića, bila sekretar Mjesnog komiteta partije. To je bilo u jesen i pred kraj 1941. kada sam ja bio sekretar Mjesnog komiteta SKOJ-a i član Mjesnog komiteta partije.

Mi smo u to vrijeme imali grupu istaknutih omladinki, koje su prije rata radile kao srednjoškolke ili radnice. To su bile: Ajša Haličević, kod koje su održavani sastanci Mjesnog komiteta. U Mjesnom komitetu su tada bili: Esad Kapetanović i Ahmet Babić, geometar, koji je strijeljan, zatim ja i Mira Cikota /ne sjećam se petog člana komiteta/. Uslovi za rad i održavanje sastanaka bili su vrlo teški. Trebalo je dolaziti sa

različitih strana u određeno vrijeme, a voditi računa da nas ne primjete ustaška policija, žandarmi, ustaše i drugi. Mi smo se uglavnom oslanjali na ljude koji su bili najpouzdaniji i koji su najviše mogli koristiti u izvršavanju zadataka. Tako smo sastanke Mjesnog komiteta održavali pretežno kod Ajše Maličović, zatim kod Gospoje Tešinić, na Urijama; one nisu bile kompromitovane.

Naša glavna veza sa Kozarom išla je preko Brezičana; druga preko Urija, za Palančište, i treća veza preko Gomjenice, prema Miljakovcima.

U to vrijeme vrlo aktivna je Vuka Miodrag, zatim od radničkih omladinki Bora Batoz i Slavko Podgorelac. Isto tako aktivan je Slavo Havić, koji se nalazio u Kozari, ali je kao kurir održavao veze sa gradom.

Koliko se sjećam, tada je u Prijedoru bilo oko 60 pouzdanih omladinaca i omladinki. Uspjeli smo da se na podestan način infiltriramo u sve kvartove - na Urijama, prema Ljubijskoj stanici, u dijelu grada prema rijeci Sani i u Graduzagrađu, gdje je isključivo nastanjena muslimanska omladina. U ovome dijelu grada ističu se dva brata Kahrića. Jedan od njih, Beljača, je poginuo kao kurir, a njegov mlađji brat Smajo je poginuo prilikom napada na Prijedor 1942. Bio je aktivan i omladinac Ališić, stolar, zatim Besim Buražorović i njegova sestrična Besima, koja je i prije rata bila aktivna. Tako smo preko ovih omladinaca našli uporište među muslimanskom omladinom.

Radili smo na stvaranju naših uporišta i među hrvatskom i srpskom omladinom. Među aktivnim omladinkama bile su sestre Slavka Havića. One su kasnije internirane u logor. Pored njih aktivan je bio Mirko Vavra i njegova sestra, zatim Marija

i Mira Kaus. Tako smo među školskom i radničkom omladinom imali veliki broj aktivnih omladinaca i omladinki. Održavali smo, prema uslovima, zajedničke sastanke, čitali proglase i vijesti o stanju na frontu, uglavnom na istočnom frontu i akcijama partizana. Radilo se posebno na prikupljanju svih vidova pomoći - odjeće, obuće, kancelarijskog i sanitetskog materijala.

Bilo je pokušaja da se stvaraju uporišta i među neprijateljskim vojnicima. Ja sam se lično povezao sa Karlom Baumom, bečkim studentom medicine, njemačkim podoficijrom. On je sa mnom postao vrlo intiman i omogućio mi bjekstvo u partizane. Bilo je i onih omladinaca sa kojima smo se ranije dobro poznavali, a sada stupili u domobrane, ali nisu neprijateljski istupali prema nama, pa se moglo sa njima povezivati. Bilo je čak i oficira sa kojima se dolazilo u dodir, o čemu više može reći Esad Kapetanović.

Pored već napomenutih, imali smo i zadatak da orijentiramo omladinu za odlazak u partizane, ali na dobrovoljnoj osnovi. Istina i to je bilo uslovljeno direktivom iz Kozare. Ja nisam smio napustiti Prijedor sve dotle dok mi nije javljeno iz Kozare. Opet je to dolazilo preko veza koje je održavala partijska organizacija i Mjesni komitet Partije.

Važnu ulogu u tome je imao muž Mire Cikote, Božo Cikota. On je bio u dobrim odnosima sa tadašnjim kotarskim načelnikom. Božo me je obavjestio o mome odlasku u partizane. Uglavnom, u partizane su odlazili oni koji su kompromitovani u radu i kojima je prijetila opasnost hapšenja i interniranja u logor, iako je veliki broj omladinaca otišao u partizane i bez veza sa nama. Ističem da je prijedorska omladina, osim onoga dijela koji je bio ustaški orijentisan, kao i dijela kome nismo mogli

prići zbog uslova teške ilegalnosti, bila vezana za pokret. Mnogi su se orijentisali po tome što su znali omladince koji su otišli u partizane, sa njima učili školu ili studirali. Tako smo uspjeli da stvorimo pasivan odnos prema neprijatelju i angažovanju na njegovoj strani. Sugerisali smo pojedinim omladincima da se ubacuju u okupatorske formacije, omladinska udruženja, jer nisu bili kompromitovani kao sarađnici i simpatizeri pokreta, da bi ovdje vršili uticaj i dolazili do podataka i informacija koje su nam bile potrebne. Korištene su forme rada kakve je tadašnja situacija nalagala. Strogo organizacionih oblika u to vrijeme nije ni moglo biti. Najvažnije je bilo obavještavanje o ciljevima naše borbe i borbi protiv okupatora i izdajnika, ljubav prema Sovjetskom Savezu i pomoć Crvenoj armiji u zajedničkoj borbi protiv njemačkog fašizma. To su uglavnom bile parole pod kojima smo radili uz stalno isticanje potrebe bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana i svih naroda Jugoslavije. Tako je trajalo sve do moga odlaska u partizane krajem decembra 1941.

Za sve ovo vrijeme bio sam u dobroj vezi sa Kozarom. Keni je bilo sugerisano da ne izlazim sve dotle dok mi se ne javi iz Kozare. Sa Mironom Cikotom, tada sekretarom Mjesnog komiteta partije, nisam se smio nalaziti, jer se i ona oprezno kretala. U to vrijeme, pod kraj 1941. već su se počele praviti liste onih koje treba hapsiti i internirati. Ja sam dobio direktivu da ostanem sve dotle dok mi ne bude saopšteno da napustim grad i izađem u Kozaru.

Jedne večeri krajem decembra 1941., u hotel "Balkan", gdje sam radio kod Nijemaca, dolazi Božo Cikota i saopštava mi da je obavješten da je kotarski načelnik dobio nalog iz ustaškog

tabora da me sutra uhapsi. Preko Bože Cikote uspjeli smo doći u vezu sa licem u kotarskom nadleštvu koje nas je obavještavalo kada se sastavljaju liste za hapšenja i interniranja u logore. Božo mi je rekao da do sutra moram da se sklonim. Zbog tako kratkog vremena nisam mogao obavjestiti omladinsku organizaciju, već je to učinio Božo, upoznajući svoju drugaricu Miru, a ja sam ujutro rano morao proći pored ustaških i domobranskih straža preko pruge i izići u Brežičane. Isto tako nisam mogao obavjestiti njemačkog podoficira Bauma, sa kojim sam uspostavio vezu, /on mi je rekao da bi pošao sa mnom u partizane/. Dok sam bio u Prijedoru, da ga povežem sa Vukom Wiedrag i sa malom Ostojićkom. On im je kasnije mogao dostavljati materijale i informacije. Ne znam šta se sa njim poslije dogodilo. Znam da je bio student medicine, iz Beča, da je jedinac sin u roditelja. Bio je antifašista. htio je da pođe sa mnom u partizane, ali sticajem okolnosti nije mogao. Javio sam mu se kasnije pisamcetom i na tome se sve završilo.

Izišao sam u Brežičane i dalje preko veze otišao u Karan. U to vrijeme tamo se nalazio prvi bataljon kozaračkog odreda. Komandant je bio Ivica Marušić - Ratko, a komesar Žarko Zgonjanin. Našao sam se sa Rajkom Radetićem i Mladjom Marinom, koje sam poznavao, i nas trojica smo bili omladinsko rukovodstvo. Držali smo borcima tečajeve, predavanja i čitalačke grupe. Bilo je to krajem decembra 1941. i početkom januara 1942.

U bataljonu sam ostao kratko vrijeme, obzirom da smo ja i Rajko Radetić imali zadatak da stvaramo aktive SKOJ-a i omladinsku organizaciju na selu. Tamo gdje su postojale partizanske jedinice bili su lakši uslovi za djelovanje i stvaranje omladinske organizacije, aktive SKOJ-a i sl. Sjećam se da smo ja

i Rajko, poslije akcije na oklopni voz 6. januara 1942., išli u Jutruguštu, Strigovu i Čitluk, gdje smo održavali omladinske konferencije, stvarali aktive SKOJ-a od istaknutijih omladinaca i omladinki, radili na okupljanju čitalačkih grupa i dr. To je bio bosansko-novskog sreza, dio prijedorskog sreza /Brežićani, Jutrugusta i Gradina/, zatim dio bosansko-dubičkog sreza /Dvoriste, Jelovac i još neka sela oko Knežice/. Odlazili smo i prema rijeci Uni /Erazovci, Komlenac, Strigova i sela koja^{su} oko Ballya/. Pretežno je to kraj zapadno od ceste Prijedor - Bosanska Dubica, zatim Bosanska Dubica - Bosanska Kostajnica i dalje prema Bosanskom Novom. Ovdje smo osnivali prve aktive SKOJ-a. Sjećam se da je, i pored opšteg odnosa i aktivnosti omladine, bilo protivljenja roditelja naročito zbog pozivanja na sastanke ženske omladine.

Osnovni zadaci su bili dobrovoljni odlazak omladinaca u partizane i organizacija pomoći pokretu u vidu prikupljanja priloga u odjeći, pletenju čarapa i sl. Pored ostalog, nagovarali smo omladince da odlaze na omladinske vojno-političke kurseve, gdje su dobijali osnovno obrazovanje o rukovanju oružjem, upoznawali se sa načinom ratovanja. Ja sam rukovodio sa ovakvim kursom u Kozarcu, poslije njegovog oslobođenja u martu 1942. Omladinski kurs u jačini jedne čete iz Kozarca učestvovao je u napadu na Prijedor maja 1942. Na kursu su bili pretežno omladinci Muslimani i manji broj Srba. Pored omladinaca iz Kozarca došli su na kurs i omladinci iz nekoliko muslimanskih sela iz okoline Kozarca.

U početku, prvih mjeseci 1942. rad sa omladinom bio je vezan za partizanske jedinice. Međutim, u martu 1942. održana je prva Okružna konferencija SKOJ-a u Podgradcima. Sa Ka-

rana smo krenuli na ovu konferenciju Andja Knežević, Mladen Oljača, ja i omladinac od Pastireva. Ne sjećam se da li je išao i Rajko Radetić. Omladinac od Pastireva bio je vezan za prvi bataljon na Karanu. Na konferenciji su bili predstavnici svih srezova na Kozari. Ne znam zašto je konferencija održana u Podgradcima, ali je moguće i zbog toga što su Podgradci bili oslobođeni i što su postojale odgovarajuće prostorije, a na području Bosanska Dubica - Prijedor u to vrijeme je trajala njemačka ofanziva.

Koliko mi je poznato sa bosansko-gradiškog sreza bili su Dušan - Dule Vidović i Mira Šinik. Izabran je Okružni komitet SKOJ-a u kome su bili: Vladimir Nemet - Braco Kozarčanin, Božo Dimitrijević i ja. To su mi saopštili Branko Babić - Slovenac i Boško Šiljegović, u to vrijeme članovi Okružnog komiteta partije za Kozaru.

Sigurno znam da je Braco Nemet bio sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a za Kozaru, a ja i Božo Dimitrijević članovi toga komiteta. Ovaj komitet djelovao je na tadašnjim srezovima: bosansko-gradiškom, bosansko-dubičkom, bosansko-novskom i prijedorskom. Božo Dimitrijević je kratko vrijeme ostao sa nama. Juna 1942. stvoren je Okružni komitet SKOJ-a za područje Ključa, pa ga je Boško Šiljegović uputio u Ključ u tamošnji Okružni komitet SKOJ-a. Ostali smo Braco Nemet i ja. Pošto sam ranije radio najviše na bosansko-novskom srezu, sada sam pretežno radio na bosansko-dubičkom srezu, gdje sam jedno vrijeme bio i sekretar Sreskog komiteta SKOJ-a. U isto vrijeme bio sam i član Okružnog komiteta SKOJ-a, ali sam manje išao na područje bosansko-gradiškog sreza. Braco Nemet je odlazio na sve srezove i radio na osnivanju organizacije SKOJ-a.

Teško mi se sada sjetiti izvjesnih detalja sa Okružne konferencije SKOJ-a u Podgradcima. Mislim da su poslije ove konferencije ušli u Okružni komitet SKOJ-a Anđija Knežević i Dule Vidović. Bilo je to neposredno i pred neprijateljsku ofanzivu na Kozaru.

Mogu napomenuti da je Okružni komitet SKOJ-a za Kozaru uspješno djelovao i imao organizacije SKOJ-a u mnogim selima na Kozari. U to vrijeme na prijedorskom srezu radili su Slobodan Stojnić i Slavko Ličanin, sekretari komiteta SKOJ-a, dok je na bosansko-dubičkom srezu bio Mirko Milanović.

Do kozaračke ofanzive u ogromnom broju sela na srezovima koja su tada pripadala Kozari postojala je omladinska organizacija, a u mnogima i aktivni SKOJ-a, koji su brojali od 3 - 5 članova. Oni su imali određene zadatke i zaduženja za rad sa omladinom. Rad je bio naročito masovan do ofanzive. Posebno je uzeo maha poslije oslobođenja Prijedora 16. maja 1942. Tada je veliki broj omladine izišao iz Prijedora. Tada je održana Okružna konferencija SKOJ-a u Prijedoru, na kojoj je bio i Rato Dugonjić. Održana je u hotelu "Balkan". Znam da nas je bombardovao neprijatelj. Prijedorska omladina organizovala je smještaj omladinaca koji su prisustvovali konferenciji. Poslije konferencije SKOJ-a održan je omladinski zbor na kome je govorio Rato Dugonjić. Oslobođenjem Prijedora uslovi su se znatno izmjenili, pa je omladina masovno prišla pokretu, jer se do tada nije smjela javno deklarirati. Mnogi su otišli u partizane, a jedan broj ostao je da radi u gradu, ali je naglo zauzimanje Prijedora od strane Nijemaca mnoge iznenadilo, pa su napustili Prijedor i izišli na oslobođenu teritoriju Kozare. Inače, tada je bilo masovno izlaženje iz Prijedora ne samo onih koji su mogli da stupe

u partizane nego i porodica, među kojima je i moja porodica. Oni koji su ostali u Prijedoru internirani su u logore. /Sestre Slavka Havića i veći broj omladinaca i omladinki/.

U to vrijeme nisam bio u Prijedoru, već sam se nalazio na području dubičkog sreza. Sjećam se da smo angažovali omladinu na prekopavanju ceste: očekivalo se da bi mogao naići neprijatelj tenkovima i drugom motorizacijom.

Kada je nastupila neprijateljska ofanziva na Kozaru, ja sam bio na Vitlovskoj kod štaba Čededa. Tada su iz Prijedora izašli na Vitlovsku Mira Cikota, Esad Kapetanović i drugi, partijsko rukovodstvo iz Prijedora. Bilo je i više aktivista iz Prijedora. Svi oni su raspoređjeni na razne zadatke, neki su upućeni u jedinice itd.

Dok je trajala neprijateljska ofanziva, kao i prije početka ofanzive, dobio sam zadatak da djelujem na dubičkom srezu. Držao sam zborove u više sela i govorio o tome da se narod povlači, da nastupa neprijateljska ofanziva i da je bezbjednije povući se u Kozaru. Nastupilo je masovno povlačenje naroda i stoke, hrane i svega što se moglo ponijeti ili povesti, što je bilo pokretljivo ili se moglo prenositi. Bila je to teška situacija. Sela su ostala napuštena i u njima su ostali pojedinci koji su imali određena zaduženja. Povukao se narod sa četiri sreza i smjestio se u Kozari dolinom Mlječanice, Gračanice, Moštanice i na drugim pogodnim mjestima. Bilo je ovdje oko 80.000 duša. Kako obezbjediti ovome narodu da živi, da ima najminimalnije uslove za smještaj i ishranu? Prijetila je opasnost bombardovanja, jer je to na domaku neprijateljske avijacije i artiljerije, a narod je smješten na takvim mjestima gdje je dejstvo neprijatelja znatno efikasnije, obzirom na gustu koncentraciju naroda.

Formiran je u to vrijeme AGITROP u kome su se nalazili Skender Kulenović, Sida Marjanović i ja, sa zadatkom da organizuje smještaj naroda. Radilo se na smještaju ranjenika, zatim smo omladince koji su se povukli upućivali u jedinice radi iznošenja ranjenika, za sakupljanje hrane iz sela, i dr. Održavali smo i priredbe narodu. Bile su to, tako da se izrazim, utješne priredbe. Inače, ni sami nismo znali ishod situacije u kojoj smo se našli, ali smo i pored toga radili na održavanju morala među narodom koji je i u teškom položaju vjerovao u pobjedu partizana.

Na mene je veoma težak utisak ostavio zbjeg naroda. Ne samo gonjenje onolikog naroda, nego i život toga naroda u Kozari. Gotovo da nije bilo životnog prostora u kanjonu. Strašno je bilo posmatrati kompletne porodice koje su se našle ovdje na svim što su imale od pokretne imovine, stoke i drugog, izložene nevremenu a iznad svega napadima neprijateljske avijacije i artiljerije, sa gladnom i iznurenom djecom. Bilo je porodica u kojima su se tih dana radjala djeca.

Tako sam proveo nepunih mjesec dana u Kozari. Pred prvi proboj našao sam se sa pokojim Josipom Madžarom - Šošom. Vidjeo sam i moju porodicu, koja se kretala sa narodom. Išao sam dva puta na proboj, ali nisam uspio proći. Poslednje noći proboja, pošto nismo uspjeli, Šoša nam je saopštio da se sklanjamo, jer nije moguće probiti front, neprijateljski obruč. Prošli smo kroz Kozaru i došli na uzvišenje negdje iznad Vojskove.

Ovdje je održan sastanak na kome je bilo oko 80 boraca i rukovodilaca. Pretežno su bili vojno-politički i partijski rukovodioci. Odlučeno je da se razbijemo u manje grupe, da se pokušamo prebaciti neprijatelju za leđa, čak je bilo govora i

pokušaja da se prebacimo preko rijeke Save, ali su tamo stajali neprijateljski monitori, koji su krstarili Savom. Nije bilo moguće prijeći preko ravnice, pogotovo preko Save, pa je riješeno da se podijelimo u manje grupe i tako pokušamo skloniti, a da se poslije prolaska neprijatelja okupimo.

Došlo je do izvjesne demoralizacije, osjećaja nesigurnosti, mnogi su se pitali kuda idu, pogotovo oni koji su došli iz grada, iz Prijedora i sl. Sjećam se da je tada bilo očajno osjećanje neizvjesnosti i nesigurnosti. Niko od nas nije imao iskustva u ovakvim ofanzivama. Koliko se sjećam, bili su tu: Miloš Šiljegović, Šoša Mađžar, Ratko Vujović - Čoče, Mirko Pečić, Joco Marjanović, Petar Mečava, Vuka Miodrag, Ajša Maličević, Marija i Mira Kaus, a mislim da su bile i Nela Bojanić, učiteljica iz Omarske i Sida Marjanović. Bio je i Braco Nemet.

Pošto smo se podijelili u manje grupe, svako je krenuo pravcem za koji je mislio da je najbolji. Braco Nemet i ja pokušali smo da prodjemo prema prijedorskom srezu, jer smo računali da ovaj kraj poznajemo i da ćemo naći sklonište. Ovamo je /kasnije sam doznao/ pošla i moja porodica i bila zarobljena. Kada smo već bili na izlasku iz Kozare, primjetili smo da neprijatelj nastupa u streljačkom stroju. Morali smo se vratiti nazad u Kozaru. Više se ne sjećam kako i gdje smo se rastali. Ja sam idući dalje ispred neprijatelja došao i do Vojskove i našao se kod nekih mlinova, ali je i ovdje stizao neprijateljski streljački stroj. Neprijatelj je već bio u Kozari, na Paležu, na Vitlovskoj, i u streljačkom stroju kretao se kroz Kozaru.

U selu Vojskovi, koja je bila pusta, jer je narod otjeran od neprijatelja, našao sam se sa učiteljem i njegovom ženom, ali se ne sjećam njegovog imena. On je sada u penziji.

Pronašli smo malo hrane i pokušali kroz Vojskovu da prodjemo neprijateljski streljački stroj, ali nismo uspjeli. Bili smo skoro opkoljeni. Došli smo na ideju da se ovdje sklonimo. Našli smo izvaljenu bukvu pored potoka i sklonili se u otvor u bukvi. Bili smo se dobro zamaskirali i ostali ovdje dva dana. Neprijateljski streljački stroj je ovim pravcem izlazio iz Kozare i kretao se kroz selo i dalje prema Pucarima.

Poslije dva - tri dana provedenih ovdje, pošto je neprijatelj prošao, mi smo izišli iz skloništa. U blizini i dalje, na putu, nalazili smo lješeve ljudi koje je neprijatelj pronašao i poklao. Sjećam se da smo u zaseoku Vojskove /mislim da se porodice prezivaju Medjedi/, našli staricu sa malim djetetom pored ognjišta. Pitali smo je da li se još ko nalazi u selu. Rekla nam je da je neprijateljska vojska otjerala sve koje je pronašla, ali da je ona uspjela da ostane. Dalje nam je rekla da je neprijateljska vojska otišla prema Pucarima. Pošto dugo nismo ništa jeli, ona nam je dala malo mlijeka. U isto vrijeme čuli smo da nailazi vojska. Iskočili smo kroz prozor /sa nama starica sa djetetom/ pa smo se sklonili u žbunje; trava je bila velika, pa smo odatle posmatrali prolazak neprijateljske vojske.

Sutradan smo krenuli prema Paležu u Kozari. Starica je ostala sa djetetom u selu. Krećući se preko Paleža kroz Kozaru nailazili smo na jezive scene. Vidjali smo ljudske dijelove ruke, noge, glave, po granama drveća. Skoro na svakom koraku vidjeli su se leševi, u zbjegovima. Bilo je toplo i vruće ljeto pa su se lješevi raspadali.

Na Paležu smo našli Miloša Siljegovića i Mirka Pekića. Kroz nekoliko dana prešli smo iz Kozare preko ceste Knežica - Prijedor, iako se neprijatelj ovdje još nalazio. Prošli smo kroz

neprijateljske nešto rjeđe straže i došli na Karan. Ovdje smo našli više partizana, koji su došli sa područja preko Sane, kao i onih koji su uspjeli da se probiju iz okruća.

Ja sam tada, ne znam od koga, određen da se javim u Oblastni komitet SKOJ-a, pa sam tako otišao sa Kosara.

Arhiv Bos. krajine B. Luka

ABK 209-008-027